עתיקות 78, התשע״ד

שרידים מהתקופות הממלוכית והעות׳מאנית בח׳ארת אל־ואטה, צפת

מיכאל כהן

בחודש ספטמבר 2002 נערכה חפירה בשטח שהיה אתר פסולת שכונתי בח׳ארת אל־ואטה שבצפת. מטרת החפירה הייתה לבדוק אם יש שרידים קדומים מתחת לשרידי המבנים ההרוסים במקום, שהיו בשימוש עד אמצע המאה הכ׳, לקראת בנייה ופיתוח בשכונה. על פי מקורות מהתקופה העות׳מאנית נקרא האזור ח׳ארת אל־ואטה (השכונה התחתונה; היום שכונת ההגנה). שטח החפירה (נ״צ רי״ח 125–410/763085–246390, רי״י 125–410/263085–196390; איור 1) נמצא בשיפוליה המערביים של צפת, ברום של כ־685 מ׳ בממוצע מעל פני הים, מדרום–דרום־מערב למצודת צפת ובמרחק של 800 מ׳ ממנה בקו אווירי. נפתחו ארבעה ריבועי חפירה (A–D; כ־100 מ״ר; איור 2), ללא חיבור ביניהם, בארבעה מגרשים

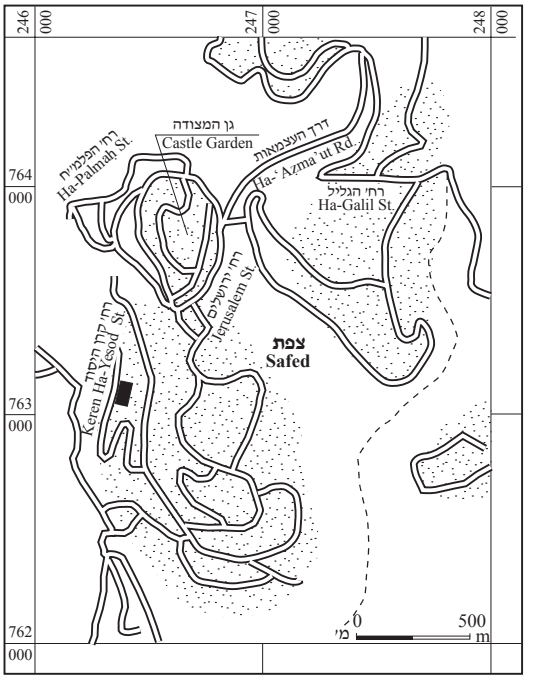

איור 1. מפת איתור.

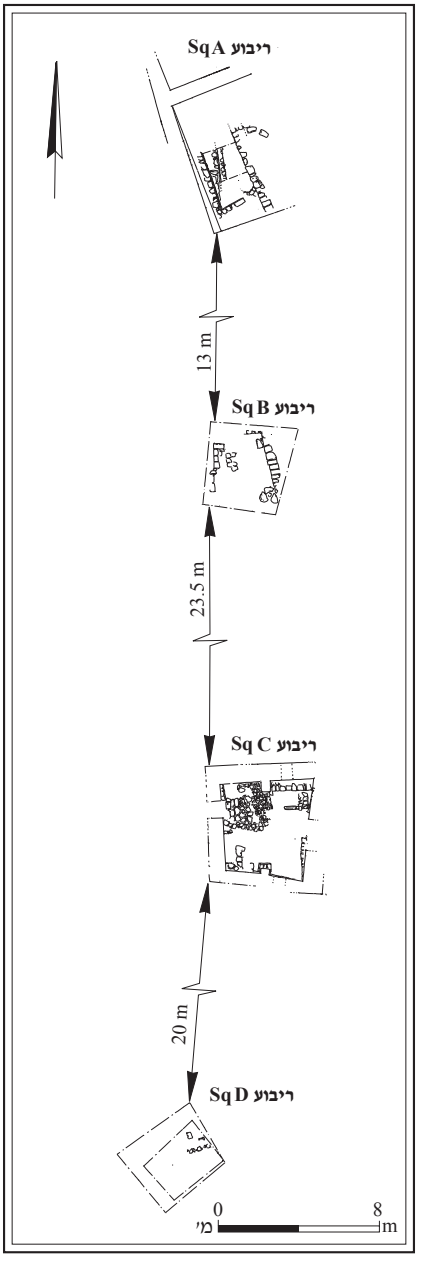

איור 2. ריבועי החפירה.

איור 3. ריבוע A, לפני החפירה, מבט כללי לכיוון מערב.

איור 4. ריבוע A, שלבים 2, 3, מבט לדרום.

המיועדים לבנייה, ונחשפו בהם שרידים מראשית התקופה הממלוכית עד המאה הכ׳.[1]

החפירה

ריבוע A

החפירה נערכה בחלל מבנה (4.0 × 6.5 מ׳), אשר בדומה למבנים אחרים ששרדו באזור, נבנה מאבנים מהוקצעות גס (35 × 20 × 25 ס״מ בממוצע) שביניהן מילוי של אדמה וגיר (איורים 3, 4). נראה שהמבנה היה מקורה בגג שטוח שנשען על קורות עץ. במבנה זוהו שלושה שלבי בנייה מהתקופות הממלוכית–העות׳מאנית, והם יתוארו להלן מהקדום למאוחר (תכנית 1 ; איורים 3–5).

שלב 3. לשלב זה שייך קיר גזית (W30), הבנוי אבני גיר על תשתית של אבני גוויל מגיר שהונחו על אדמה נקייה (איור 5). אל תשתית הקיר ניגש מילוי עפר, ששימש בסיס למפלס חיים מן המאות הי״ג–הט״ו לסה״נ (L35, L32).

שלב 2. מעל קיר 30 נבנה קיר 16, הבנוי אבני גזית בינוניות. אל קיר 16 ניגש מילוי עפר, ששימש

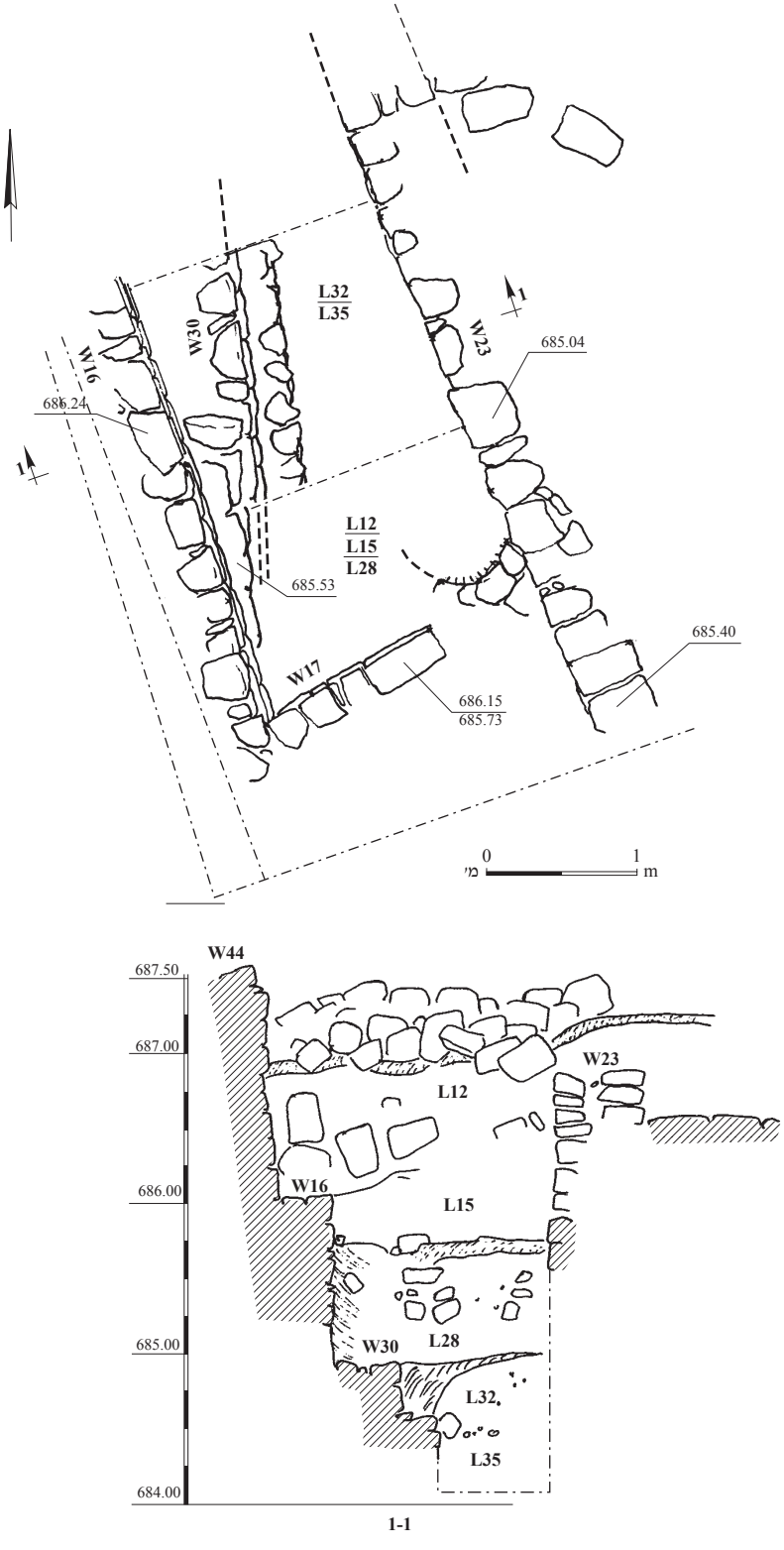

תכנית 1. ריבוע A: תכנית וחתך.

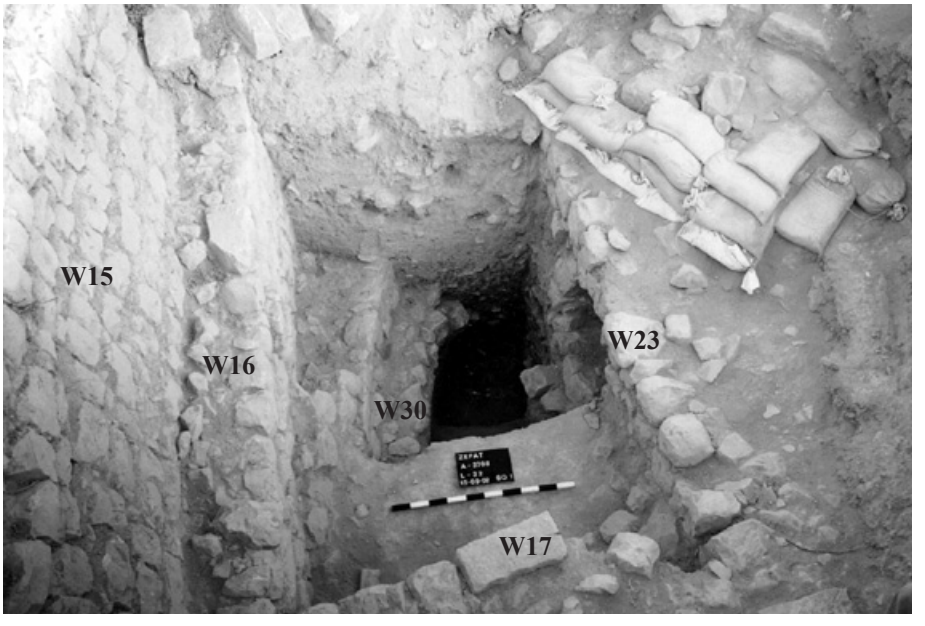

איור 5. ריבוע A, שלב 1, קיר 30, מבט לצפון.

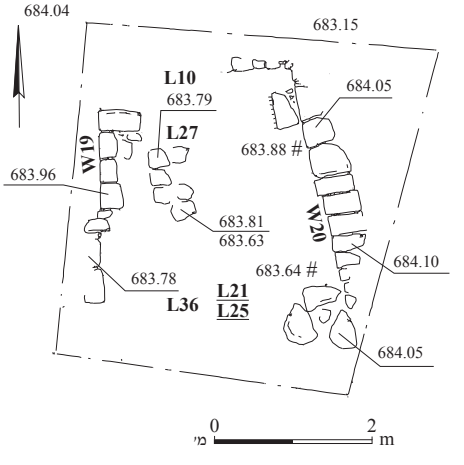

תכנית 2. ריבוע B.

איור 6. ריבוע B, המפתן בקיר 20, מבט למזרח.

מפלס חיים במאות הט״ו–הט״ז לסה״נ (L28). לשלב זה שייכים גם קירות 23 ו־17, שבנייתם חדרה למפלס החיים הקדום (שלב 3). בקיר 23 נבנתה גומחה קטנה, מקומרת, ששימשה כנראה תא אחסון. מילוי עפר שימש תשתית למפלס החיים במרחב זה (L15).

שלב 1. מעל קיר 16 נבנה קיר (W15) שהיה בשימוש עד להריסתו במאה הכ׳ (איור 4). מפולת של אבני בנייה שנפלו לתוך המבנה שימשה תשתית למפלס חיים בשלב המאוחר שלו (L12).

ריבוע B

בריבוע זה (כ־4.0 × 4.5 מ״ר; תכנית 2) נמצא קיר מרכזי אחד (W20) שנבנה מעל הצטברויות של אבנים ועפר, מעל אדמה נקייה; כמה מפלסי חיים (L21, L25, L27), בהפרשי גובה קטנים זה מזה, ניגשו אל הקיר. בקיר נחשף מפתן, הבנוי משלוש

אבני גזית מהוקצעות היטב מבזלת בשימוש משני (איור 6). הממצא ממפלסי החיים מתוארך לתקופה הממלוכית; בלוקוס 25 נתגלה מטבע מהשנים 1294–1296 לסה"נ (ר' Berman, this volume: No. 5). בחלקו הצפוני של הריבוע (L10), מעל שרידי קירות מקוטעים, נמצאו הצטברויות עפר וממצא המתוארך עד לתקופה העות'מאנית המאוחרת.

ריבוע C

החפירה נערכה בתוך מבנה שקירותיו (W38–43) שרדו לגובה 2.5 מ' (כ־5.5 × 5.5 מ'; תכנית 3; איור 7). במבנה נותרו תאי אחסון ופתחים. כן נמצאו שני בסיסי אומנות לקשת שחצתה אותו; נראה שאף מבנה זה היה מקורה בגג שטוח שהונח על קורות עץ. האומנות שנחשפו ושנשאו את הקשת מתוארכות לתקופה העות'מאנית על סמך הממצא הקרמי. עם זאת, שיטות הבנייה והשימוש בחומרי הבנייה בתקופות הממלוכית והעות'מאנית זהים לחלוטין, ועל כן אי אפשר להבחין בהבדלים טכנולוגיים בין התקופות. במבנה זוהו ארבעה שלבי שימוש, והם יתוארו להלן מהקדום למאוחר.

שלב 4. נחשף חלק מרצפת אבן (L37; המשכה מחוץ לגבולות החפירה) מעל תשתית של אבנים קטנות, שהונחה על אדמה נקייה. הרצפה ניגשת

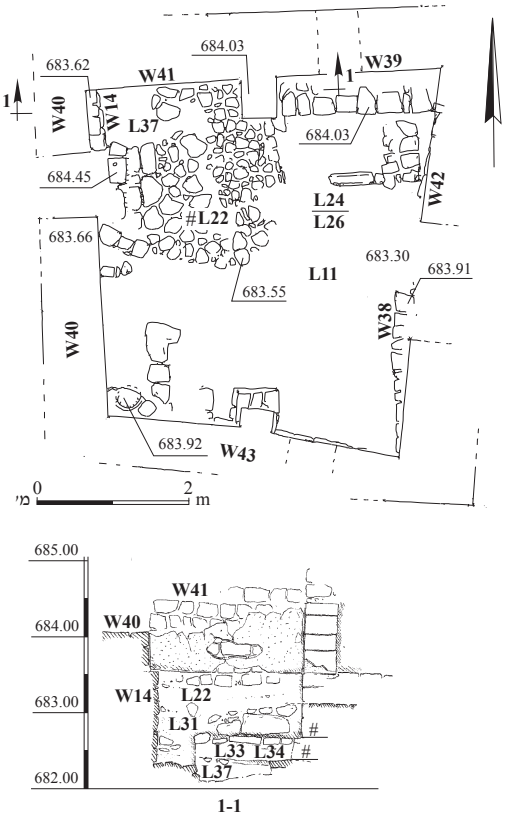

תכנית 3. ריבוע C: תכנית וחתך.

איור 7. ריבוע C, מבט למזרח.

איור 8. ריבוע C, רצפת האבן הקדומה (L37) ומעליה רצפת אבן נוספת (L34) וקיר 14, מבט לצפון.

איור 9. ריבוע C, רצפת אבני גיר קטנות (L22) ופתח הכניסה, מבט למערב.

לקיר 14, הבנוי על תשתית של אבני גוויל, שהונחו אף הן על אדמה נקייה (איור 8). הממצא משלב זה מתוארך לראשית התקופה הממלוכית, ובו מטבע מהשנים 1290–1293 לסה״נ (ר׳ Berman, this volume: No. 4).

שלב 3. מעל רצפת האבן של שלב 4, ומעל מילוי עפר, הונחה עוד רצפת אבן (L33, L34), שאף היא ניגשה לקיר 14; המשכה מחוץ לגבולות החפירה (תכנית 3: חתך 1–1). הממצא הקרמי בין שתי הרצפות מתוארך לתקופה הממלוכית (המאות הט״ו–הט״ז לסה״נ).

שלב 2. מעל רצפת שלב 3 ומעל הצטברויות של אבנים ועפר נחשפה עוד רצפה (L22), העשויה אבני גיר קטנות. הרצפה ניגשה לקיר 14, לקיר 41 ולאומנה ששולבה בו (איור 9). הרצפה נמצאה גם בחלקו הדרומי של המבנה,

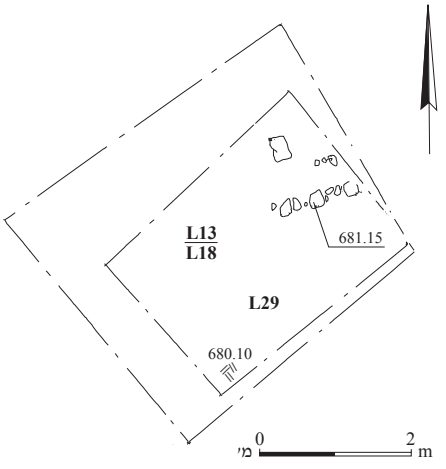

תכנית 4. ריבוע D.

על הסלע הטבעי (L26), ומעידה על שינוי בגודלו בתקופה זו. הממצא מתחת לרצפה (L31) מתוארך למאות הט״ו–הי״ז לסה״נ, ובו מטבע מהמאה הט״ו לסה״נ (ר׳ Berman, this volume: No. 9).

שלב 1. לשלב זה שייכת רצפת טיח (L11), הניגשת לקירות 39–42. רצפה זו חודשה כמה פעמים בשכבות טיח, ומעליה נמצאו ממצאים מודרניים שהיו בשימוש עד המאה הכ׳. בפינת החדר הדרומית־המערבית נחשף טבון (לא נחפר).

ריבוע D

בריבוע זה (כ־3.5 × 4.0 מ׳; תכנית 4) נמצאו על סלע האם הצטברויות עפר ואבנים וממצאים מהתקופה הממלוכית (L29), ומעליהם הצטברויות של עפר ואבנים קטנות מהתקופה העות׳מאנית (L13, L18). במקום לא נתגלו שרידים ארכיטקטוניים, ונראה שהאזור היה מחוץ לשטח הבנוי.

הממצא

בממצא כלי חרס (איורים 10–12), מקטרות (איור 13), כלי זכוכית (ר׳ Katsnelson, this volume) ומטבעות (ר׳ Berman, this volume). כן נמצאו ממצאים רבים מתחילת המאה הכ׳, כגון בקבוקים וצנצנות מזכוכית וכלי עבודה מברזל (לא אוירו).

כלי החרס

נתגלו כלי הגשה, כלי בישול, כלי אחסון וסיר לילה, ששימשו בבתי מגורים, והם מתוארכים לתקופות הממלוכית–העות׳מאנית (איורים 10–12). מרבית הקערות מזוגגות, ובהן גם קערות מיובאות מאיטליה, מספרד ומטורקיה, המצביעות על מעמדו הכלכלי של אזור מגורים זה (ר׳ Stern, this volume).

המקטרות. נמצאו 12 שברי מקטרות מהמאות הי״ז–הי״ט לסה״נ (איור 13), מרביתן מטיפוסים שכיחים באזורנו. המקטרות עשויות מחרס, למעט אחת העשויה מאבן לבנה (מס׳ 4). כרבע מהן מיובאות — אחת מטורקיה (איור 13:12) ושתיים ממקום לא ידוע (איור 13:4, 5) — אחוז גבוה למדי המלמד על קשרי ייבוא, בדומה לממצא קערות החרס.

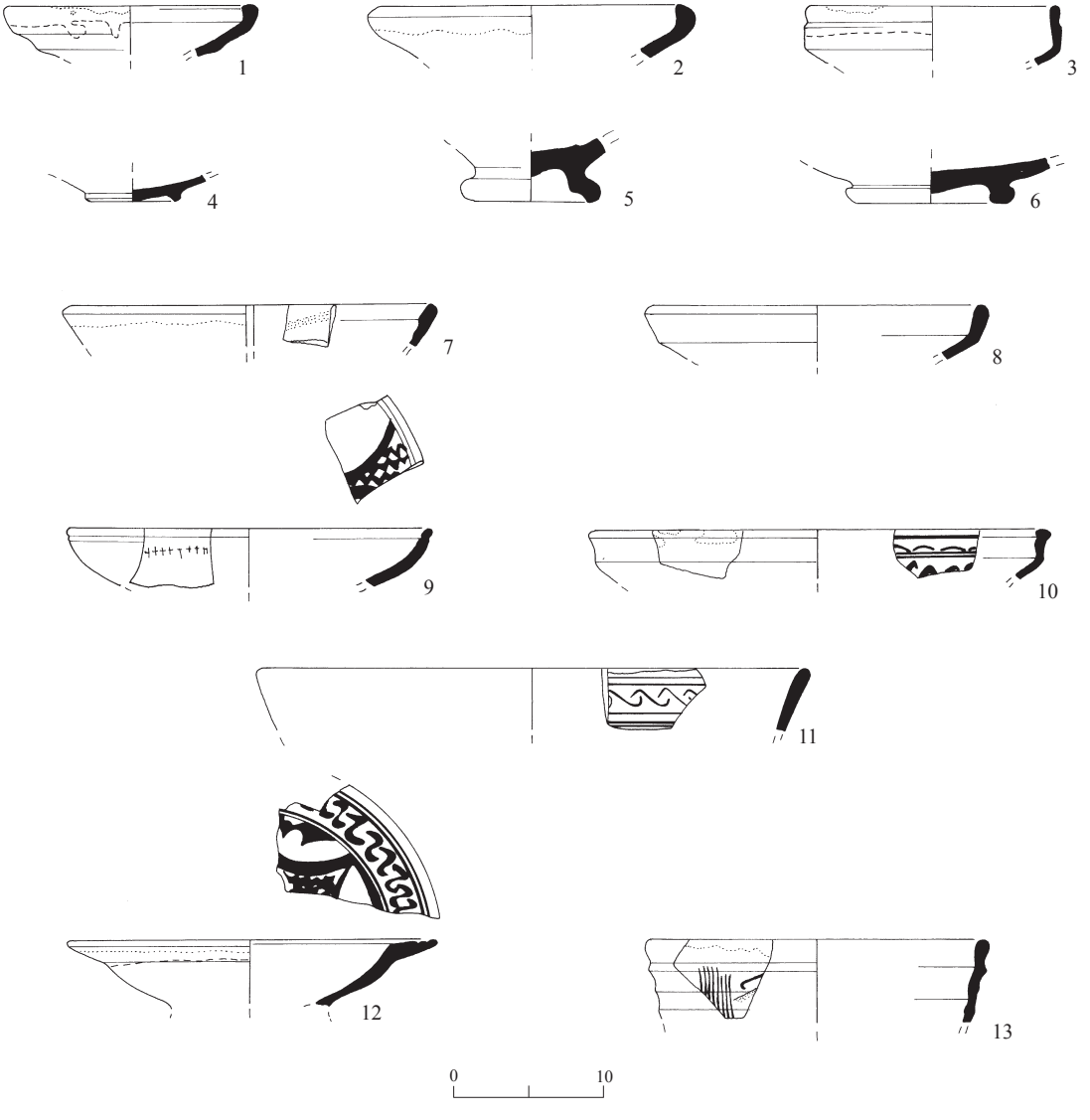

איור 10. כלי החרס: קערות מהמאות הי״ג–הט״ו לסה״נ.

איור 10

מס׳	הכלי	ריבוע	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות	תאריך (לסה״נ)
1	קערה	A	28	1049/7	טין חום, זיגוג ירוק	Avissar and Stern 2005:12, Type I.1.4.1	המחצית השנייה של המאה הי״ג–המאה הט״ו
2	קערה	A	28	1049/1	טין חום, זיגוג צהוב	Avissar and Stern 2005:12, Type I.1.4.1	המחצית השנייה של המאה הי״ג–המאה הט״ו
3	קערה	A	28	1049/3	טין חום, זיגוג ירוק, צהוב חום	Avissar and Stern 2005:12, Type I.1.4.1	המחצית השנייה של המאה הי״ג–המאה הט״ו
4	קערה	A	28	1049/5	טין חום, זיגוג ירוק	Avissar and Stern 2005:12, Type I.1.4.1	המחצית השנייה של המאה הי״ג–המאה הט״ו
5	קערה	D	29	1041	טין חום, זיגוג ירוק	Avissar 2005: 75, Fig. 2.25:3, 4	המחצית השנייה של המאה הי״ג–המאה הט״ו
6	קערה	D	29	1052	טין חום, זיגוג ירוק וצהוב	שטרן תשנ״ט:126, 127, איור 13:1	המחצית השנייה של המאה הי״ג–המאה הט״ו
7	קערה	B	21	1021	טין חום, זיגוג חום ומשח פסים צהוב	Avissar and Stern 2005:19, Type I.1.6.1	התקופות הממלוכית–העות׳מאנית
8	קערה	A	28	1044	טין חום־אדום, חיפוי חום	Avissar and Stern 2005: 82, Type II.1.1.3	המאות הי״ד–הט״ו
9	קערה	A	28	1049/10	טין חום, זיגוג צהוב־ירוק וחום	Avissar and Stern 2005:16, Type I.1.5.2	המאות הי״ד–הט״ו
10	קערה	A	28	1017	טין חום, זיגוג צהוב־ירוק וחום	Avissar and Stern 2005:16, Type I.1.5.2	המאות הי״ד–הט״ו
11	קערה	D	29	1048/1	טין חום, זיגוג צהוב וחום מפנים וירוק־צהוב מחוץ	Avissar and Stern 2005:16, Type I.1.5.2	המאות הי״ד–הט״ו
12	קערה	A	28	1049/11	טין חום, זיגוג צהוב־ירוק ומשח חום	Avissar and Stern 2005:16, Type I.1.5.2	המאות הי״ד–הט״ו
13	קערה	A	32	1053/1	טין חום, זיגוג ירוק ומשח חום	Avissar and Stern 2005:18, Type I.1.5.3	המאות הי״ד–הט״ו

איור 11

מס׳	הכלי	ריבוע	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות	תאריך (לסה״נ)
1	קדרה	A	28	1049/4	טין חום־אדום	Avissar and Stern 2005: 84, Type II.1.2.3	המאות הי״ד–הט״ו
2	קדרה	A	28	1049/2	טין חום־אדום, עשויה ביד	Avissar and Stern 2005:88, Type II.1.4.1	המאות הי״ג–הט״ו
3	סיר בישול	B	20	1044	טין חום־אדום, זיגוג חום	Avissar and Stern 2005:97, Type II.2.3.3	המאות הי״ד–הט״ו
4	סיר בישול	A	32	1053/3	טין חום־אדום, חיפוי חום	Avissar and Stern 2005:92, Type II.2.1.5	המאות הי״ד–הט״ו
5	קנקנית	A	28	1049/6	טין חום־אדום		
6	פך	A	28	1049/13	טין חום־אדום	Avissar and Stern 2005:108, Type II.4.2.1	המאות הי״ג–הט״ו
7	קנקן	A	32	1053/1	טין חום־אדום	Avissar and Stern 2005:102, Type II.3.1.4	המאות הי״ד–הט״ו
8	קנקן	D	29	1048/1	טין חום־אדום	Avissar and Stern 2005: 102, Type II.3.1.4	המאות הי״ד–הט״ו
9	סיר לילה	D	29	1048/2	טין חום־אדום		המאות הי״ג–הט״ו
10	נר	A	28	1043	טין חום, זיגוג ירוק	Hadad 2002:119, Type 50 Avissar and Stern 2005:128, Type III.3.1.1	המחצית השנייה של המאה הי״ג–המאה הי״ד המאות הי״ג–הט״ו

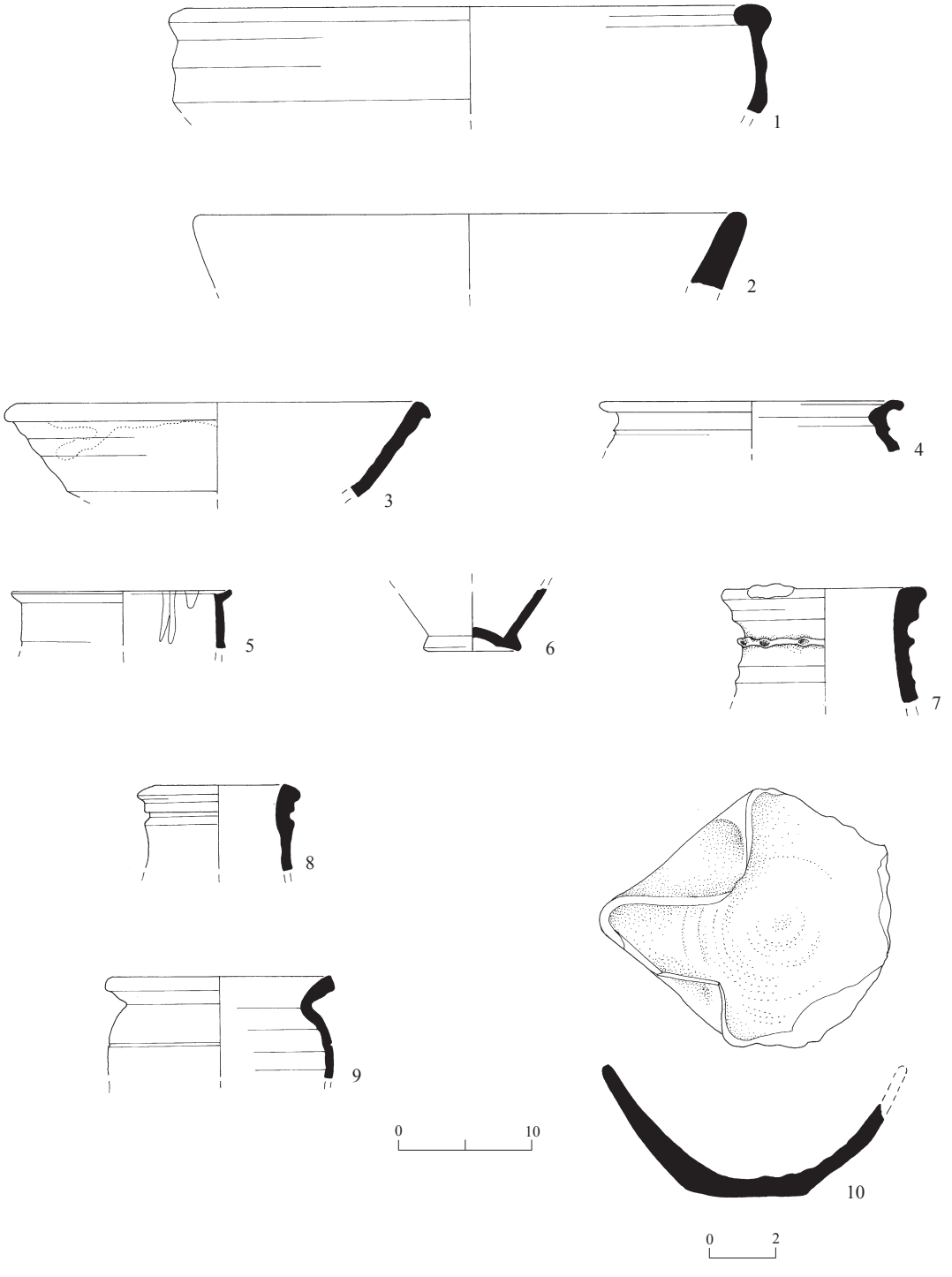

איור 11. כלי החרס: שונות, המאות הי״ג–הט״ו לסה״נ.

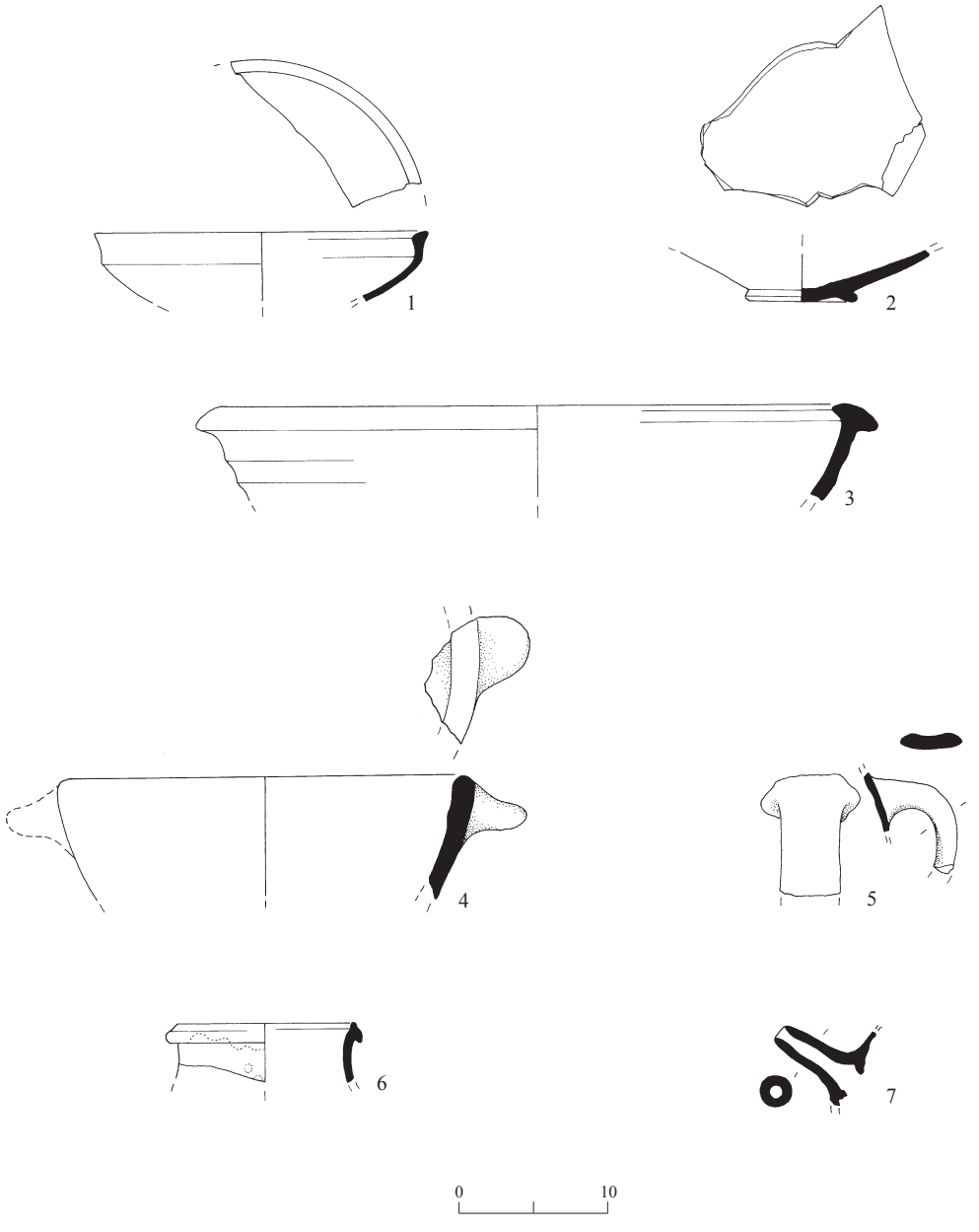

איור 12. כלי החרס מהמאות הי״ט לסה״נ.

מס׳	הכלי	ריבוע	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	קערה	C	11	1017/2	טין חום, משח חום	
2	קערה	C	11	1017/1	טין חום, משח חום	
3	קדרה	D	29	1048/4	טין חום	
4	סיר בישול	C	24	1040	טין חום, עשוי ביד	
5	ידית קנקן	פני שטח		1005	טין חום, משח חום	זבולון תשל״ח:195, מס׳ 6
6	קנקן	פני שטח		1001	טין חום, זיגוג חום	זבולון תשל״ח:195, מס׳ 11
7	פייה של פך	C	11	1017	טין חום, זיגוג חום	

איור 13. המקטרות.

מס׳	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות	תאריך (לסה״נ)
1	22	1046	טין שחור		המאה הי״ז
2	15	1015	טין אפור	Humphrey 1990:3, Fig. 1 Hayes 1992:392, Fig. 149:I	המאה הי״ז
3	33	1055	טין צלהב		המאה הי״ז
4	18	1030	אבן		המאה הי״ז
5	29	1041	טין צלהב	Simpson 2000:150, Fig. 13.2:23, 25, 27 Ziadeh 1995:211, Fig. 1	המאות הי״ז–הי״ח
6	15	1020	טין חום	Avissar 2005:84, Fig. 4.1:5–9 Edelstein and Avissar 1997:134, Fig. 2:3b	המאה הי״ח
7	33	1053	טין אדום		המאה הי״ח
8	7	1009	טין חום	Stern 1997:68, Fig. 19:138	המאה הי״ח
9	21	1032	טין חום	Avissar 2005:84, Fig. 4.1.5–9	המאות הי״ח–הי״ט
10	פני שטח	1003	טין אדום	Avissar 2005: Fig. 4.8:79	המאה הי״ט
11	24	1029	טין אדום		המאה הי״ט
12	פני שטח	1000	טין אדום	Robinson 1983:270–271, Pl. 54:31–33	המאה הי״ט

סיכום

בחפירה נחשפו שרידי יישוב שהוקם במאה הי״ג לסה״נ והתקיים ברציפות עד אמצע המאה הכ׳. הרצף היישובי והשימוש החוזר במבנים ובחומרי הבנייה הקשה על חלוקה ברורה ומדויקת לשלבים. עם זאת, על סמך הממצא שנתגלה אפשר היה להבחין בשלושה שלבים עיקריים: התקופה הממלוכית הקדומה (המאות הי״ג–הט״ו לסה״נ); התקופות העות׳מאנית הקדומה–הממלוכית המאוחרת (המאות הט״ו–הי״ז לסה״נ); התקופה העות׳מאנית המאוחרת (המאות הי״ז–הי״ט לסה״נ).

בתקופה הממלוכית התפתחה צפת במהירות כבירת המחוז של ״ממלכת צפדיה״, וכבר במחצית השנייה של המאה הי״ד לסה״נ שלטה על עשר נפות, מצור בצפון ועד עמק יזרעאל בדרום. העיר המשיכה לשמש מרכז מחוזי (סנג׳ק) גם לאחר הכיבוש העות׳מאני, כחלק מהפרובינציה של דמשק ומאוחר יותר של צידון, עד 1660 לסה״נ — אז נהפכה מרכז משני שסופח למחוז עכו. התפתחותה של צפת כמרכז אזורי ובירת פלשתין הגבירה את קצב הגידול של אוכלוסייתה והניבה פעולות פיתוח ובנייה. בעקבות זאת נוצלו כל עתודות הקרקע, גם אלה שבמדרונות המשופעים, הקשים לבנייה. כך נוסדה בדרום־מערב העיר השכונה חארת אל־ואטה בתקופה העות׳מאנית (Walker 1999:213; Abbasi 2003:49).

החפירה שדווחה לעיל הייתה הראשונה באזור זה. חפירות נרחבות יותר נערכו כ־500 מ׳ מצפון לה בשנת 2004 (דללי־עמוס וגצוב, בהכנה) ובשנת 2005 (כהן תשס״ח); ר׳ גם חפירתו של ברבה ב־2006 (Barbé, this volume). חשיבות החפירה הנדונה היא בכך שזוהתה ראשית ההתיישבות במקום בתקופה הממלוכית ונחשף הרצף היישובי עד המאה הכ׳. התמונה כאן שונה מזו שנחשפה בחלק הצפוני של השכונה: בחלק הצפוני ניטש האזור לאחר רעידות האדמה שפקדו את העיר במהלך המאה הי״ד לסה״נ, ואילו באזור הנדון המדרון מתון ונוח לבנייה, ועל כן אפשר היה לשקם את המבנים.

מהממצא עולה שזוהי שכונת מגורים. כלי החרס המיובאים מעידים על חשיבות העיר ועל מעמדה הכלכלי כבירת המחוז בתקופות הממלוכית והעות׳מאנית, בייחוד בהשוואה לתפוצתם באזור.

הערה

[1] את החפירה (הרשאה מס׳ A-3708) ניהל המחבר, בסיוע ואדים אסמן וסלבה פירסקי (מדידות), עדנה שטרן (עיבוד קרמיקה מיובאת), אנסטסיה שפירו (ייעוץ בנושא המקטרות), אריאל ברמן (נומיסמטיקה), נטליה כצנלסון (עיבוד כלי זכוכית), ראיסה ויניצקי (ניקוי מתכות), חגית טחן (ציור), הווארד סמיטליין (צילום), יוסי יעקובי (מנהלה) ו־20 פועלים מקריית שמונה ומצפת.

הפניות

דללי־עמוס ע׳ וגצוב נ׳, בהכנה. חפירה ברובע אל־ואטה שבצפת הממלוכית. **עתיקות**.

זבולון ע׳ תשל״ח. כלי החרס של ראשייה אל־פוחאר. בתוך ש׳ אפלבאום, עורך. **החרמון ומרגלותיו: קובץ מחקרים ומאמרים**. תל אביב. עמ׳ 190–197.

כהן מ׳ תשס״ז. צפת (אל ווטה) (18.3.2007). **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 119 http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=501&mag_id=112 (תאריך גישה 17.1.2011).

כהן מ׳ תשס״ח. צפת (20.3.2007). **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 120 http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=721&mag_id=114 (תאריך גישה 17.1.2011).

שטרן ע׳ תשנ״ט. כלי חרס מהמאות הי״ג–הט״ו מגבעת יסף (תל א־ראס). **עתיקות** 37: 125–136.

Abbasi M. 2003. The Arab Community of Safad, 1840–1918: A Critical Period. *Jerusalem Quarterly File* 17:49–58.

Avissar M. 2005. *Tel Yoqne‘am: Excavations on the Acropolis* (IAA Reports 25). Jerusalem.

Avissar M. and Stern E.J. 2005. *Pottery of the Crusader, Ayyubid and Mamluk Periods in Israel* (IAA Reports 26). Jerusalem.

Barbé H. This volume. Mamluk and Ottoman Remains in the al-Waṭa Quarter, Safed (Ẓefat).

Berman A. This volume. The Coins from the al-Waṭa Quarter, Safed (Ẓefat).

Edelstein G. and Avissar M. 1997. A Sounding in Old Acre. *‘Atiqot* 31:129–136.

Hadad S. 2002. *The Oil Lamps from the Hebrew University Excavations at Bet Shean* (Qedem Reports 4). Jerusalem.

Hayes J.W. 1992. Clay Tobacco Pipes. In J.W. Hayes. *Excavations at Saraçhane in Istanbul* 2. Princeton. Pp. 391–395.

Humphrey J.W. 1990. The Turkish Clay Smoking Pipes of Mytilene. *Society for Pipe Research Newsletter* 26:2–9.

Katsnelson N. This volume. The Glass Finds from the al-Waṭa Quarter, Safed (Ẓefat).

Robinson R.C.W. 1983. Clay Tobacco Pipes from the Kerameikos. *Athenische Mitteilungen* 98:265–285.

Simpson S.J. 2000. The Clay Pipes. In R.P. Harper and D. Pringle. *Belmont Castle: The Excavation of a Crusader Stronghold in the Kingdom of Jerusalem*. New York. Pp. 147–171.

Stern E.J. 1997. Excavation of the Courthouse Site at Akko: The Pottery of the Crusader and Ottoman Periods. *‘Atiqot* 31:35–70.

Stern E.J. This volume. Imported Pottery from the Late Mamluk and Ottoman Periods from the al-Waṭa Quarter, Safed (Ẓefat).

Walker B. 1999. Militarization to Nomadization: The Middle and Late Islamic Periods. *Near Eastern Archaeology* 62:202–232.

Ziadeh G. 1995. Ottoman Ceramics from Ti‘innik, Palestine. *Levant* 27:209–245.

REMAINS FROM THE MAMLUK AND OTTOMAN PERIODS IN THE AL-WAṬA QUARTER, SAFED (ẒEFAT)

MICHAEL COHEN
(PP. 73*–85*)

During September 2002, a trial excavation was conducted on the lower western slope of the city of Safed (Ẓefat), c. 800 m south–southwest of Safed Castle, and c. 685 m above sea level (map ref. NIG 24639–41/763085–125; OIG 19639–41/263085–125; Fig. 1).

According to ancient sources, the neighborhood in this area was called Ḥâret al-Waṭa (the lower quarter). Remains of the old Arab neighborhood could be discerned above the surface, most of its buildings in a state of advanced collapse, and the area was used as a refuse dump.

Four squares were excavated (A–D; Figs. 2–9; Plans 1–4), revealing remains of three buildings built upon bedrock. An occupational sequence was observed in two of the three buildings, extending from the Mamluk period, when the neighborhood was established, through the Ottoman period, and until British Mandate times.The finds included pottery, both local (Figs. 10–13) and imported (see Stern, this volume), as well as glass finds (see Katsnelson, this volume) and coins (see Berman, this volume).

These results correspond with historical sources that describe the zenith of the city of Safed in the fourteenth century, when it was the district capital controlling a territory from Tyre in the north to the Jezre'el Valley in the south. The growth in population resulted in expansion of the city to new neighborhoods in the south and west, such as Ḥaret al-Waṭa. Apparently, the pressure for additional residential quarters brought about the construction of this quarter in a topographically disadvantageous location on a relatively steep slope.

This quarter was first built in the Mamluk period and continued through the Ottoman times, using the same construction techniques and building materials. Contrary to subsequent excavations, which have revealed that Safed suffered two major earthquakes that brought about its abandonment toward the end of the Mamluk period, in this part of the al-Waṭa quarter occupation continued throughout the Ottoman period. It may be that the local topographic conditions here prevented its destruction.

The imported ceramics from the late Mamluk and Ottoman periods uncovered in the excavation, originating throughout the Mediterranean basin (see Stern, this volume), point to the important status of the city of Safed during these periods.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Fig. 2. Excavation squares.
Fig. 3. Square A prior to excavation, looking west.
Fig. 4. Square A, Phases 2, 3, looking north.
Plan. 1. Square A, plan and section.
Fig. 5. Square A, Phase 1, W30, looking north.
Plan 2. Square B.
Fig. 64. Square B, threshold in W20, looking east.
Plan 3. Square C, plan and section.
Fig. 7. Square C, looking east.
Fig. 8. Square C, early F37 beneath F34 and W14, looking north.
Fig. 9. Square C, pavement of small stones (L22) and entrance, looking west.
Plan 4. Square D.
Fig. 10. Pottery: bowls from the thirteenth–fifteenth centuries CE.
Fig. 11. Pottery: miscellaneous finds from the thirteenth–fifteenth century CE.
Fig. 12. Pottery from the nineteenth century CE.
Fig. 13. Tobacco pipes.